

Катица КУЛАВКОВА

Иконографската реторика на Балканот и на Европа

(кон монографијата на Нано РУЖИН, *Европската идеја и балканските иконографии*, Скопје, КаЕлЕС 2016)¹

Увод: Европската Идеја, Европа и Балканот

Пред да преминам на поконкретно критичко проследување на монографијата на професорот Нано РУЖИН, *Европската идеја и балканските иконографии* (2016), ќе изнесам некои начелни согледби за европската Идеја и сликата на Европа поттикнати од неа и од нејзините идеи за културната и политичката иконографија. Авторот прави концептуален рез меѓу европската и балканската иконографија, посебно врз идеолошки основи поврзани со стереотипите на западноевропскиот центризам и источноевропската и балканската периферија. Современите стереотипи на европскиот Запад и Исток се поврзани главно со системската разлика меѓу западните европски демократии и источните европски авторитарни режими атрибуирани најчесто како комунистички, социјалистички и ждановистички. Тие ги влечат своите корени уште од епохата на Ренесансата и Просветителството кое ја издвојува западно-европската Светлина/Прогрес, наспроти источноевропскиот Мрак/Конзервативност. Овие стереотипи се моќни и денес, при дефинирањето на актуелните геополитички стратегии, иако не се когаш во склад со стварноста, впрочем како и секој стереотип кој ги радикализира сликите на свет, па и ги карикира.

Современа Европа е во потрага по европскиот идентитет сфатен како „идеја“, како „доминантна геополитичка мисла“ (од предговорот на Жорж Превелакис, професор на Сорбона 1 во Париз), како идеал, како култ, како мит, како цивилизациски стереотип. Би се рекло дека, заедно со европската идеја, се возобновува и западноевропскиот центризам, една парадигма на цивилизациски престиж и елитизам по којшто копнеат европските земји кои не се дел од европскиот „центар“, земјите кои се сметаат за гранични, маргинални, па и недоволно европски и европејски. Европејството, така, се посматра како иманентна и есенцијална даденост, а не како (прагматична) функција во определени социокултурни околности, како цивилизациски конструкт.

Но, историјата на Европа покажува дека нејзиниот Центар се поместува: некогаш била Атина или Балканот, некогаш Рим (Западно царство) и Бизант (Источно царство), некогаш Виена и Париз, Брисел и Лондон, Берлин и, зошто да не, Санкт Петербург. Всушност, Европа е полицентрична. Таа никогаш немала само едно средиште, ни административно, ни цивилизациско, ни културно. Таа отсекогаш имала најмалку две средишта, па следствено и сликата на Европа секогаш била поделена и имала едно лице и едно наличје (реверс) - латинско/западно и

---

¹ Охрид, Уранија, работилница/промоција на книга на д-р Нано Ружин, 10/07/2017.

византиско/источно, средно--европско и северно-европска (нордиска), за да се сведе –од време на време - на Европа наспроти Балканот.²

На почетокот на 21 век Европа е склоп од неколку цивилизациски матрици кои тежнеат да се обединат. Тоа обединување се одвива првенствено на административно рамниште (закони, финансиски, одбранбени и гранични стандарди, владејачко-управувачка хиерархија), со долгорочна стратешка интенција тоа да се пренесе и општествено и културно рамниште, но тоа е една голема неизвесност. И, токму кога Европа го препозна својот современ егзистенцијален, па и есенцијален минимум што го промовираше како „континентален конструкт“, таа се соочи со нов и голем цивилизациски пресврт поттикнат од миграциски, расни, религиски, морални, економски и традициски интеракции, па и судири. Европа е во процес на радикална цивилизациска хибридизација и допрва ќе се види со што таа ќе резултира.

Европската Идеја не е географска категорија, туку геополитички конструкт кој почива врз начелото на еден транснационален Интерес, повеќе евро-атлантски одошто чисто европски. Овој конститутивен Интерес на европската унија е, по дефиниција, амбивалентен, делумно економски, делумно политички, делумно интегративен (Унија), делумно хегемонистички, делумно воено-стратешки, делумно егалитарен, делумно хиерархиски. Идејата за современата европска цивилизација е заснована повеќе врз идеолошки параметри одошто врз културолошки, а зад тие прокламирани идеолошки параметри стои една силна волја за финансиска и економска моќ.

Оттаму, демонизацијата на Балканот како другото мрачно лице на Европа станува, во голема мера, анахронизам, па ни перцепцијата на ортодоксната Европа повеќе не е искушение од прв ред, напротив. Но, владејачката слика на свет е инертна и упорна во својата инерција, па ЕУ се потпира врз моќта на наследените вредносни клишеа и во услови кога се соочува со сосема нови искушенија. Европската Унија, имено, без Балканот и без Руската федерација, не ја претставува целината на Европа ни суштината на европската цивилизација.

Од граничната 1989 година, по падот на Берлинскиот ѕид и распадот на Советскиот сојуз (специфична евро-азиска Унија), како и по распадот на СФР Југославија, значи во пост-социјалистички општествени околности, проширувањето на ЕУ е проследено со извесни парадоксални тенденции:

- Неколку мали и гранични држави станаа дел од Европската Унија, чин со којшто едновременно го легитимираа својот про-европски идентитет, но и ја

---

² Денес, европскиот цивилизациски центар се шири преку централно-европските, северно-европските до јужно-европските и источно-европските простори, стигнувајќи до европскиот „далечен Исток“, виден во лицето на Руската Федерација и до т.н. Западен Балкан, посматран како евроазиски хибрид, како Porta Europeana, како современа Ante Portas. Швајцарија е приказна за себе, ни внатре ни надвор од ЕУ, Норвешка се издели како особен европски наратив, кој претпочита да биде самостоен. В. Британија, пак, прави раскин/прекин во својот европски наратив, оставајќи и' го англискиот јазик, како трајно наследство, на Европската Унија, и маркирајќи ја „јазично“ европската идеја во чијашто сенка се одразува силуетата на срушената Вавилонска кула, европскиот мултилингвизам.

засилија својата партикуларна колективна свест, обележана од висока доза на етноцентричност и фобичност спрема самата помисла (а не Идеја) на социјализмот. Во повеќето од нив, дури и со уставни одредби или со прагматичните политики, се промовирани одредени облици на нетолеранција спрема националните 'другости' (главно етно-религиски и јазични), а со тоа и спрема дел од сопственото идентитетско битие.

- Во западноевропските држави, дури и оние кои се темелот на европската Идеја (Унија), во подем е процес на фрагментација на нациите и на нивната државотворна улога. Како што се величеше улогата на ЕУ како супер-држава, така се минимизираше улогата на наследените државни конструкти. Така, ЕУ, а не само Балканот, се соочува со етно-културна и јазична диверзификација и фрагментација на востановената мапа на национални држави. Доаѓа до засилување на внатрешниот етнички полицентризам на членките на ЕУ кој најавува ера на нови дезинтеграции и преструктурирања на западно-европската мапа на држави (Шпанија, Велика Британија, Белгија).
- Згора на тоа, идентитетот на некои држави од западно-европскиот и северно-европскиот круг е соочен со нови глобални предизвици и локални искуства (миграции, религиски конфликти, тероризам, судир на традиции) кои го детронизираат култот на европската национална и граѓанска држава. Доаѓа, имено, до радикални промени на демографскиот состав на одделните држави и на Европа, во расна, етничка, религиска/постхристијанска, јазична и традициска смисла. Европската свест е иницирана за темелна трансформација чијшто исход во мигов е непредвидлив.
- Парадоксално, наместо националната индиферентност да резултира со повисока индивидуална граѓанска свест, се случува пораст на етно-религиската свест проследена со хиперсензибилност на различните јазични и религиски колективитети/заедници, вклучително и со интеррелигиски и интеретнички анимозитети.

Значи, европската Идеја опстанува во услови на противречни тенденции – од една страна да се создаде една функционална унија, а од друга – да се фрагментираат и да се балканизираат традиционалните национални кодови и да се создаде еден идентитетски јаз. Балканизмот сфатен како фрагментирање на државните и културолошките целини/ентитети (атомизација) веќе е длабоко навлезен во европејската реалност. Еден тивок и можеби неповратен процес на балканизација (па и на „либанизација“) се одвива на европскиот континент. Тој процес ќе биде толку поефикасен колку што ќе биде потесно поврзан со другите процеси на повторна идентификација на наследените идентитети: расен, религиски, родов, полов, идеолошки, економско-социјален, а потхранет со современите миграциски трансфигурации на тлото на Европа.

Она кое суштински ја одредува европската Идеја е поврзано, експлицитно, со политичко-идеолошката парадигма на неолибералниот капитализам и неговата аверзија спрема социјалистичкиот принцип како таков, а имплицитно е обележано од *архетипот на волјата за доминација*: моќ, власт и пари. Тој архетип бил и ќе биде олицетворен во практиките симболизирани во максимата „Divide et impera“,

денес олицетворени во нови и софистицирани освојувачки политики, политики на хегемонизам и империјализам. Впрочем, во спротивно тоа и не би бил архетип (праобразец кој се актуализира во сите времиња на особен начин/форма, но со иста суштина). И токму како архетип, тој ја поставува Идејата на Европа во пошироки, светски рамки, а со тоа и европската и балканската иконографија добиваат поширока димензија.

Балканската иконографија во контекст на европската

Монографската студија *Европската идеја и балканските иконографии* на професорот д-р Нано Ружин се зафаќа со историска дескрипција, со политиколошка опсервација и со богата илустрација на европската Идеја, како исклучително *битна* и *деликатна* проблематика, а во тој контекст и со разликите меѓу европската и балканската иконографија.³ Таа поаѓа од уверувањето дека кодот на политичката иконографија е клуч за толкување и демистификација на европската Идеја (европски унитаризам) и на „балканскиот синдром“ (дезинтеграција, фрагментација на Европа). Овие две тенденции не се обично лице и опачина на истата стварност (како предната и задната страна или реверсот на иконите), туку ги доловуваат двете лица на Европа и ја претставуваат Европа како диптих, како целина составена од два неразделни дела.

Проблематиката со којашто се зафаќа Нано Ружин е *битна*, затоа што Европа е соочена со неодложната потреба да ги дефинира своите цивилизациски рамки наспрема своите институционални граници (Унијата и околу Унијата). За да го изведе тоа, Европската Унија треба да го дефинира својот актуелен и долгорочен стратешки интерес спрема Балканот, но и спрема Истокот виден во фигурата на Руската Федерација. До толку повеќе што наследената парадигма на идеолошкиот Исток, кој на почетокот на 21 век ја обновува својата економска и финансиска моќ, би можела да ја ревидира 'европската идеја' преку ревизија на својата геополитичка улога на Балканот, но и пошироко низ Европа.

Проблематиката на политичката иконографија е деликатна, затоа што ликовниот, визуелниот и симболичниот дискурс е моќен промотор на политичките идеи, па не треба да се потценува. Европската идеја не е во колизија со иконографијата, само треба да се ослободиме од наративните предрасуди спрема иконографијата како таква. Таа во новото дигитално и информатичко општество и во условно

---

³ Монографијата се состои од 16 поглавја плус воведен дел, резиме и додатоци. Ќе ги наведеме главните поглавја: Политичкиот и културниот идентитет, Идентитетот на западната цивилизација, Иконографијата низ вековите, Цивилизации кои ја фазонирале идејата за Европа, Религијата како иконографија на идејата за Европа, Цивилизацијата на Византиското царство, Европа на Ренесансата, наспроти Балканот на темнината, Европа на Просветителството, Просветителството на Балканот, Европа на творештвото и на судирот на идеологиите на 20 век, Демагозите на иконографијата на 20 век, Југословенската иконографија, Транзицијата на Европа и имплозијата на Балканот по 1989, Идентитетот и иконографијата на Македонија, Популизмот и иконографијата – меѓу утопиите на ждановизмот и на дизниленд, Резиме: Европа и Балканот: меѓу љубовта и презирот...

глобализираниот свет може да биде ефикасна алатка за ширење на европската идеја и европските стратегии. Но, иконографијата има свој специфичен код и истиот треба да се почитува за да се постигне ефикасност во нејзината промотивна функција, како и во нејзината функција да ги меморира колективните чувства, илузии, заблуди, идоли и „икони“. Таков е, впрочем, секој иконичен (метафоричен) говор: двосмислен, емотивен, асоцијативен, психолошки моќен.

Од монографијата на Ружин се гледа дека официјализираната и стандардизирана европска Идеја се препознава низ специфична иконографија која е парадигма на европејство, модерност, прогресивност, транс-културалност. Од друга страна, балканската иконографија е парабола и синегдоха на европскиот Исток, обременет со социјалистичко минато, диктаторски, авторитарен и корумпиран ум, а со него и соодветната *иконграфска реторика*. Балканската иконографија е рефлексивна на еден примитивен и биполарен ум, кој демне во сенката на формално демократизираната стварност, како латентна општествена патологија, како закана по човековите слободи и права. Балканската иконографија е, не ретко, рефлексивна на една европска другост, на една културна периферија, на извесен наследен варваризам, карневализам, фолклоризам, популизам, турбо-фолк, шунд. Таа е оптоварена со историја и идентификација на современата стварност, низ призма на историјата, особено онаа која е далечна, идеализирана и лишена од фактографија. Таа е обележана со национализам и мегало идеи својствени за балканскиот хегемонизам, потхранети со најновите војни и конфликти од крајот на 20 век и почетокот на 21 век. Таа ги одразува посесивните, ексклузивни и нетолерантни меѓусоседски политики, кои водат кон концептуална конфузија и изолација. Таа е маркирана од митоманија и мегаломанија, од популизам и медиумска темница, од синдромот да се негира блискиот сосед и неговата егзистенција. Конечно, балканската иконографија, во таа смисла и македонската, ретко повикува на обединување на едно транс-културно и крос-културно рамниште. Обележана од споделени места на меморија, современата балканска стварност ја потиснува таа меморија во мрачните сфери на балканското несвесно.

Нано Ружин, толкувајќи го антагонизмот меѓу Европа и Балканот, всушност, ги повлекува двете крајни граници на поимот европска идеја мапирајќи ги нејзините западни точки: Западна Европа наспрема Западен Балкан, ни малку гранични во географска смисла, максимално гранични културолошки, вредносно и психолошки. Западниот Балкан, геостратешки и политички конструкт од поново време, во којшто спаѓа и Македонија, ја игра улогата на т.н. Млада Европа, Европа која допрва треба да биде дел од ЕУ и допрва треба да ги потврди своите европски вредности и својот европски идентитет. Токму Западен Балкан е на дното на европската идеја и на маргините на европскиот идентитет, легитимен претставник на преостанатата европска Другост. Парадоксално, но токму старата цивилизирана и демократска Европа, сместена токму на југот на Балканот, денес треба да доживее идентитетско прочистување, за да го ревидира својот актуелен статус на генератор на проблеми и да се приопшти во составот на ЕУ, уште повеќе во европските цивилизациски простори.

Но, од друга страна, наместо забрзан и осмислен процес на европеизација во традиционална смисла на зборот, Западен Балкан денес е соочен со нови искушенија и закани: со внатрешни слабости, со миграциски притисоци, со нови конверзии од радикален вид. Згора на тоа, ни Европа не е поштедена од слични искушенија, па може да се каже дека доаѓа време кога односите меѓу ЕУ и Западен Балкан треба да се релаксираат за Европа да го сочува овој свој дел како европски, во спротивно може да дојде до цивилизациска сецесија меѓу нив, далеку подлабока од наследениот иконографски јаз на релација Западна Европа - Западен Балкан.

Нано Ружин го фокусира антагонизмот на релација Западна Европа/ЕУ – Балкан (особено Западен Балкан) преку симболиката на „љубовта и презирот“ (Резиме: Европа и Балканот: меѓу љубовта и презирот, сс, 263-272). Балканот јавно го презира она што потајно го обожава. Обожавањето се преобразува во презир. Произведен е еден патолошки однос на вечна зависност, кога немоќта да се освои предметот на обожавање поттикнува презир спрема истиот тој предмет. Негативниот стереотип на Балканот произведува негативна стварност спрема Европа. Негативниот стереотип поттикнува негативни чувства спрема Балканот. Крајно време е да се сврти другата страна на односите на релација Европа – Балкан, најпрвин преку промена на сликата на Балканот, потем и со промена на самата балканска стварност. Засега ќе ја наречеме таа промена „европеизација“ на Балканот.

Идеите на Нано Ружин се инспирирани, во зачетокот, од теоријата на иконографијата и на глобализацијата, разработена од францускиот географ Жан Готман, непосредно во Втората Светска Војна. Иконографијата е сфатена како синоним на национализмите, а циркуларноста како синоним на (претстојната) глобализација. Тој ја поима глобализацијата на Европа и на светот преку категоријата „циркуларност“ или движење, расколчување, кружење или оптек. Оваа теорија ги загатнува клучните аспекти на државните ги националните граници и нивното надминување. Искуството со државните граници покажува колку е двосмислен поимот разграничување: во исто време упатува на рушење на границите, но и на подигање (нови) граници! Оваа теорија на државните граници е критична спрема национализмите, а позитивно насочена спрема европската идеја како наднационална и институционална идентитетска рамка.

Во нивната разработка, Нано Ружин прави минуциозна реконструкција на балканската иконографија, спротивставувајќи ја на „европската идеја“, не дека европската идеја нема свој иконографски наратив, туку затоа што нејзиниот наратив од формирањето на ЕУ следи друга реторика и поинаква стилистика. Нано Ружин се обидува да биде непристрасен толкувач на тие разлики меѓу европската Идеја и балканската Иконографија. Тој се однесува како *семиотичкиот читател* на Умберто Еко, кој се разликува суштински од семантичкиот читател: имено, семантичкиот читател е поведен по развојот на приказната и исходот или разврската на заплетот во драмата, додека семиотичкиот читател се интересира, компаративно и аналитички, за смислата на одделните наративни сегменти, за нивната структурна, историска и естетска функција.

Нано Ружин својата семиотичка интерпретација на балканската иконографија ја прави одлично, владеејќи ја суверено евро-балканската и иконографската материја, како во теориска, така и во практична смисла. Тој воедно е и читател на современите македонски коруптивни и авторитарни политики, што ги поставува во балканските иконографски стереотипи и им дава една поширока димензија.

Со еден збор, монографската студија на Нано Ружин го контекстуализира културниот идентитет на три рамништа: партикуларен (држава, нација), регионален (Балкан) и европски, кој е интер-регионален, но со извесна универзална и космополитска димензија. Според неговите сознанија, Балканот ќе се европеизира тогаш кога ќе се дебалканизира. Дали е нужно тоа? Дали приопштувањето т.е. преземањето на европскиот идентитет значи, нужно, отфрлање на регионалниот, националниот и, да речеме, со сета претпазливост, иманентниот? Дали прашањето на идентитетот денес е во голема мера доведено во прашање, затоа што сме сведоци на едно време во коешто се навестува ревизија и на европскиот идентитет? Зарем Европа не треба да се поучи од балканскиот пример за да ја осуети балканизацијата на другите европски региони?

Геополитичката констелација во Европа се менува пред наши очи, па ќе видиме наскоро дали ќе дојде до нова релативизација на идентитетите, оние националните, регионалните, па и европскиот! Во тоа очекување, редно е да изразиме љубов спрема 'европската идеја', со надеж дека таа ќе се отвори за Западниот Балкан и за Македонија и дека тоа ќе значи крај на презирот спрема европскиот прагматизам, а со тоа и ублажување на евроскептицизмот, односно на еврофанатизмот.

На современиот свет му е потребна рационалност и емпатија, почит спрема традицијата и отвореност спрема иновацијата, а тоа значи дека ни е насушно потребна хармонија и заемна/обострана почит. За врската да биде постабилна и потрајна, а добробитта (бенефитот) да ја почувствуваат сите, а не само Одбраните.